

דף לו

'בו נידוי דכתיב אורו מרוז... בארבע מאה שיפורי שמתיה ברק למרוז'. לפיכך אין כתוב ותשר דבורה לה' ככתוב בשירת הים ובשירת דוד, אלא ותשר דבורה סתם – כי אין הקב"ה מייחד שמו על הקללה. [ועוד לפי שנסתלקה ממנה שכינה באמצע השירה, כמו שאמרו בפסחים סו:] [עפ"י משך חכמה הפטרת בשלח].

'אמן – בו האמנת דברים'. ע' רש"י. ויש במדרש (ספרי דברים לב), שהשומע תפילה על דבר מה או ברכה לישראל [גם אם לא הוזכר שם שמים בברכה. ע' מג"א רטו סק"ג] – חייב לענות 'אמן' (מובא באחרונים, ובמשנ"ב רטו סקט"ז).

ובספר ערוך השלחן (שם) כתב שהשומע שמברכים לחברו, נכון לענות אמן, ובוה מקיים מצות 'ואהבת לרעך כמוך'.

ואף נכרי המברך לישראל – עונה אחריו 'אמן' (ע' ירושלמי ברכות סוף"ח. וכן נהג רבא – בע"ז סה. ומאותו מעשה נראה שאף כשמברך הגוי את ישראל עונה המתברך אמן).

ולכאורה נראה שעניית 'אמן' על ברכה לה' ראיה אף בלא גדר 'ברכה' כדינה, דלא גרעה מענייה על המברך את חברו, ובתנאי שלא תהא ברכה לבטלה. וכן גוי שאינו אדוק לע"ז המברך לשם ה' – עונים אחריו אמן (ע' או"ח רטו, ב ובאבן האול ברכות א, יג. ואין מחזור לי מש"כ בערוה"ש רטו, ג שאין הדברים אמורים בנוסח ברכה קבוע – והלא אין על הגוי איסור ברכה לבטלה, ולדידיה הוי כשאר אמירת שבת. וע"ע במובא בסנהדרין נו.). אכן נראה שיכול לומר בכל לשון של האמנת דברים (וכמש"כ הראשונים לענין שבועה. רמב"ם שבועות ב, א; רמב"ן לא:) שלא כברכות שתקנו חכמים. ולכן כשאין כהן, נוהגים לענות 'כן יהי רצון' על הברכה שמברך הש"ץ.

וכן על ברכה המושמעת במכשיר חשמלי, לכאורה אין מקום לאסור לענות, שאף אם אין שם ברכה עלה, מ"מ העונה הוא כמברך בעצמו (וצ"ע במנחת שלמה ט).

'זהו דאמר לאו לאו תרי זמני'. כלומר בלא הפסק, אבל אם מבקשים מאדם על דבר מה ואמר לא אעשה, ובקשוהו שנית ואמר לא אעשה – אין כאן בית מיהוש (רא"ש; שלחן ערוך יו"ד רלו, ה). ודוקא כשהתכוון לשם שבועה (ראשונים. שו"ע שם), או לשם 'לאו' שאמר הקב"ה (ערמב"ן וראב"ד). וכתבו בתוס' ש'לאו לאו' אינו שבועה ממש אלא יש להזהר וקצת עונש יש בדבר (ובשאר ראשונים אין נראה כן – ערמב"ן ר"י מלונגל וריטב"א).

וזהו לשון מסילת ישרים (יא): 'אולם השבועות – אף על פי שמן הסתם כל שאינו מן ההדיוטות נשמר מהוציא שם שמים מפיו לבטלה, כל שכן בשבועה, יש עוד איזה ענפים קטנים שאע"פ שאינם מן החמורים יותר, על כל פנים ראוי למי שרוצה להיות נקי, לישמר מהם, והוא מה שאמרו 'אמר רבי אלעזר לאו שבועה והן שבועה. אמר רבא: והוא דאמר לאו לאו תרי זמני... וכן אמרו 'והין צדק – שיהא לאו שלך צדק והן שלך צדק'.

הרמב"ן הוכיח מכאן ששבועה אינה צריכה הזכרת השם, שהרי מדובר כאן שאמר סתם 'לאו לאו' ולא הזכיר שם, כי אם הזכיר הרי אין צריך שיאמר 'לאו' [כדאיתא ביזמא פד – 'לאלקי ישראל לא מגלינא']. ואפשר שהשבועה ללא הזכרת שם מועילה מדין 'ידות' (– כמתחיל דיבורו ואינו גומר). זוהי שיטת הרמב"ן. וכבר נחלקו ראשונים בדבר, שיש אומרים ששבועה צריכה שם, ויש סוברים שללא שם אינו

חייב קרבן בשוגג אבל לוקה, והרמב"ם סובר ששבועה ללא שם אסורה אבל אין לוקין ואין מביאין קרבן. (וכן נקט הר"ן, וכן נקט הגר"א לעיקר, והביא מכאן שגם ללא שם חל השבועה – יו"ד רלו, א. ע' בכל זה בראשונים כאן ובריש נדרים. וע"ע רמב"ם שבועות ב,ו ובכסף-משנה שם. וראה באריכות ביסוד שיטת הרמב"ם והראשונים בקובץ 'מוריה' תמוז תשנ"ה – ממור"ר הגרב"מ אורחי שליט"א).

זה המקלל עצמו וחברו... דכתיב רק השמר לך ושמר נפשך מאד... אינו אלא לא תעשה. וחבירו – דכתיב לא תקלל חרש'. אם כי הרמב"ם לא מנה מקלל עצמו ומקלל חברו כשני לאוין נפרדים, אעפ"כ נראה ששני ענינים נפרדים המה, וחלוקים בטעמים; –

המקלל עצמו, למדוהו מהשמר... ושמר נפשך (וכ"ה ברמב"ם – סנהדרין כו, ג) – משמע שהאיסור הוא מחמת שיינוק בנפשו בשביל קללתו (וכן נראה בריטב"א, שכתב שלכך אין זה 'לאו שבכללות' שאין לוקין עליו, מפני שהלאו הוא ענין אחד הכולל כל מיני פגיעה בעצמו). ואילו המקלל לאחרים אין לחוש שקללתו תתקיים, וודאי לא תבוא רעה לחברו (כי רק בנוגע לעצמו יש לחוש שיענישוהו משמים על שעבר איסור, בכך שתתקיים קללתו על עצמו), אלא האיסור הוא מצד הבזיון שמבזה לחברו בשם, וכמו ענין איסור 'מגדף'. [ויש להוכיח זאת מדברי הרמב"ם שהמקלל את הקטן הנכלם – לוקה, משמע שרק משום הבושה שיש לו, אבל קטן בן יומו – לאו. ואילו היה האיסור משום היוק הקללה, לא היה חילוק בדבר].

ובזה מובן מה שדייקו מלשון הרמב"ם שאם חברו נתן לו רשות מראש לקללו, וקללו – אינו לוקה. ולכאורה אינו מובן, מה שונה זה ממקלל עצמו, שלוקה הגם שהוא ברשות? אלא לפי שקללה לחברו אינה מועילה כלל, והאיסור אינו אלא משום בזיון, הלכך אם חברו אינו חש לדבר, לא להזיק הקללה ולא לבזיון – אין מלקות. אבל המקלל את עצמו שענינו משום שמירת הנפש ככתוב, לוקה הגם שאינו מקפיד על בזיון עצמו (עפ"י שו"ת אגרות משה או"ח ח"ג עח).

– הריטב"א כאן כתב בתוך דבריו שבכלל איסור השמר לך ושמר נפשך מאד... – שלא יאכל ולא ישתה דברים הרעים. ואולם אין בכלל דבריו אלא מאכלים המוחזקים ומועדים להזיק לכל או לרוב בני אדם, אבל מאכלים שדרך בני אדם לאכלם, הגם שהם מסכנים אנשים מסוימים ואינם בריאים להם כלל – אין לסתם אנשים איסור בהם אלא לאותם שהם מן המיעוט שלהם הם מזיקים. ואעפ"כ ראוי לכל אדם להרחיק עצמו ממאכלים שאינם בריאים, כמו שכתב הרמב"ם דעות ד (עפ"י שו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב עו; שבט הלוי ח"ח רנא, ו).

'יתב רב כהנא קמיה דרב יהודה, ויתב וקאמר הא מתניתין כדתנן, אמר ליה: כנה' –
 'כל שהוא עם חבירו וקורא באלות הכתובות, הן בתלמוד כגון יככה ה' האמור במשנתנו, הן במקרא כמו גם א-ל יתצך לנצח, או בתורה כגון יככה ה' וכו' – מותר לו לכנות ולקרות 'יכהו' 'יתצחו' שלא להחליש דעת חבירו, אלא אם כן הוא קורא בתורה בברכותיה שאין לו לשנות כלל' (לשון המאירי). והריטב"א כתב: דוקא כשמביאים המקרא לדרשה בעלמא אבל כשקוראים אותו בקריאתו – אין מכנים, ואפילו לתינוקות, וכל שכן בכל קריאה שהיא לחובת קריאה בציבור. 'וזה פשוט'.
 כענין הזה מצינו שנוהגים שאין קוראים לתורה בפרשת התוכחה אלא למי שרוצה לעלות (רמ"א או"ח תכח, ו. ובבהגר"א שם ציין לסוגיתנו. והמנהג המקובל שהבעל-קורא עצמו עולה).

[הרמב"ם בפרוש המשנה (וכן משמע בר"ן) גרס: 'יכהו, יכנו ואל יכך' – שהתנא כינה, וגם הוסיף 'אל' שלא להוציא לשון קללה. חזון איש. וכן כינה הרמב"ם בחיבורו הגדול (שבועות יא, ט-י) בכתבו כיצד נעשית שבועת הדיינין בארירה]. ע"ע במשך חכמה שופטים יט, ג בד"ה או י"ל.

... הקרבן על 'שמיעת קול' מביא את האדם מישראל אל החברה; הוא מראה לו שה' ערב לחברה וליחסיה המשפטיים. כי ה' מחייב כל יחיד בחברה לקדם את אושרם של כל שאר היחידים; ידרוש האדם את שלום רעהו, הבנוי על יסוד המשפט; יסייע לו בהכרתו ובדברתו – זו הקשר הרוחני של כל חיבור חברתי. עתה חשיבותו המשפטית של אדם לחברו – שיאה הוא בחובתו להיעיד עדות; וחובה זו נבחרה להמחיש את הקשר החברתי שנוסד בידי ה'. יכול אדם לדרוש מחברו להיעיד לו עדות בבית דין; והוא רשאי לדרוש כן בשם ה' – גם מחוץ לבית דין. ואם הלה יודע לו עדות וכפר בידיעתו בבית דין – ואפילו לא נשבע על כך בעצמו, ולא ענה אמן על תביעה שהוצגה לו בשבועה – כבר עבר עבירה של שבועת שקר; ולא לרעהו בלבד חטא, אלא הוא חטא גם לה'. כי ה' הוא המייצג את משפט רעהו בפניו; הוא המייצג את האמת של תודעתו, שהיא היסוד של משפט רעהו. אמת המשפט בתודעת האדם היא לה'".

(מתוך פירוש רש"ר הירש ויקרא ה,יג)

פרק חמשי – 'שבועת הפקדון'

(ע"ב) 'שבועת הפקדון'. הגם שהכתוב כולל שאר תביעות ממון, כגון גזל ועושה ותשומת יד – קראוהו 'שבועת הפקדון' משום שבפקדון פתח הכתוב, וכחש בעמיתו בפקדון וגו' (כ"כ ר"י בן מגאש מט. אודות מה שקראוהו בגמרא שם 'שבועת השומרין').

'אמר לו עבדו, הפלת את שיני וסימית את עיני, והוא אומר לא הפלתי ולא סימיתי. משביעך אני, ואמר אמן – פטור. זה הכלל, כל המשלם על פי עצמו חייב, ושאינו משלם על פי עצמו – פטור'. קשה, לפי המבואר בב"ק (מג – לדעה אחת, וכמותה פסק הראב"ד – נזקי ממון י. ונראה שגם הרמב"ם אינו חולק בזה) שהמודה על פי עצמו שהמית שורו עבד – אמנם נפטר מקנס אך חייב לשלם את דמיו של העבד, אם כן הלא יש כאן כפירת ממון ממש? – בירושלמי (כאן ובכתובות ג) מקשה כן ומתריך שמדובר בעבד שאין לו דמים כגון מוכה שחין. אך קשה על הרמב"ם שפסק המשנה כצורתה ולא הזכיר מוכה-שחין, ומשמע שבכל אופן פטור – מדוע?

יש לומר שהרמב"ם לשיטתו (בהל' טוען ה,ב) שכל תביעה הבאה מחמת קרקע, אפילו תביעת דמים, הרי היא כקרקע ואין נשבעין עליה מן התורה. ויש לומר שלשיטתו הוא הדין לענין קרבן-שבועה – פטור בדמי קרקע. ולכן דוקא לענין קנס שאינו מחמת שווי העבד, שהרי קנסה תורה אפילו אינו שוה מאומה, רק בזה שייך לדון על חיוב קרבן שבועה (אלא מפני שאינו משלם עפ"י עצמו – פטור), אבל על דמי העבד, כיון שנידון כעבד עצמו שהוקש לקרקעות – אין שייך קרבן שבועה (עפ"י שו"ת אחיעזר ח"א לא,ה). אמנם לפי זה קשה מדין 'אנסת ופתית את בתי' שחייב קרבן-שבועה משום בושת ופגם, והלא פגם היינו נזק והוי דמי אדם והרי זה כדמי קרקע, שאדם הוקש לקרקעות, ומדוע חייב? – ואכן בקצוה"ח הקשה כן על הרמב"ם. ובחדושי ר' חיים (טוען ונטען שם) חילק בין דין חיוב שבועה שנידון לפי עיקר החיוב, כי חיוב התשלומין הם חליפי הקרקע, ונזק הקרקע הוא עיקר חיובו,

ובין דין קרבן-שבועה שנקבע לפי התביעה עצמה, כי עיקר דינה משום גזילת הממון ואינו תלוי כלל ביסוד והתחלת החיוב. – אשר לפי"ז קמה וגם נצבה קושית הירושלמי, שהרי מבואר שיש חיוב קרבן שבועה גם בדמי קרקע, ומדוע לא יתחייב קרבן משום כפירת דמי העבד.

וראה בבאור הגרי"פ פרלא לטהמ"צ לרס"ג (ח"ג דף קלח, ב) שפלפל בענין זה. ודעתו שלשיטת הרמב"ם אין משלם דמי העבד הגם שנפטר מהקנס ודלא כהנחת המהריט"א (וכ"ד האחיעזר כנ"ל), אך מ"מ הקשה על הראב"ד שסובר שמשלם דמים, ואעפ"כ לא השיג על סתימת דברי הרמב"ם גבי שבועת הפקדון בעבד.

*

'וחייב על זדון השבועה'. אף שבזדון שבועה נאמר לא ינקה ה' וכיצד מביא קרבן לכפר על חטאתו? – אלא שהחמס והעושק הוא המכריחו להשבע לשקר, וכדי להיפטר מבעל דינו ולאמת דבריו נשבע לשקר ואינו מכוין לחלל שמו יתברך, ואין כאן זדון הלב כבשאר שבועות שקר. ובוזה יתפרש הכתוב ונשבע על שקר על אחת מכל אשר יעשה האדם לחטא בהנה – שבוחך לבות יודע שהאדם טבעו בכך ועשוי הוא להשבע על אחת מכל אלה (עפ"י משך חכמה ויקרא ה,כב).

דף לז

'הזיד בשבועת הפקדון והתרו בו, מהו...' יש לבאר מדוע לא הסתפקו גם בשבועת ביטוי באופן דומה; שהזיד בשבועה, שידע שהיא אסורה בלאו, ושגג בקרבן [שלא ידע שחייב קרבן, כי אם ידע – הרי הוא מזיד ופטור. וכמו שאמרו לעיל כו] – האם לוקה אם לאו.

ומכך שלא הסתפקו יש לשמוע שאם שגג בקרבן אינו חייב מלקות, שנחשב שוגג, הלכך נסתפקו רק בשבועת הפקדון שחייבים עליה קרבן אפילו כשהזיד בקרבן.

ועוד יש ללמוד מכאן שאם הזיד בלאו ושגג בכרת (לר"י בשבת סט. שהיב חטאת) שאף אם התרו בו למלקות פטור, שנחשב שוגג. וכן בהזיד בלאו וכתר ושגג בקרבן (למונבו, שם). וצ"ע (חזו"א חו"מ ו, יב).

מדיוק לשון רבנו יהונתן (כו כז): יש לדקדק שדוקא במקום ששגגת הקרבן היא שהביאתו לעבירה – חשיב שוגג לענין שבועת ביטוי, שאילו ידע שיש חיוב קרבן היה נמנע מלעבור במזיד.

ולכאורה היה מקום לומר בסברא שכלפי מלקות בהודה אין נפקותא אם יודע על חיוב קרבן בשגגה אם לאו. ומה שלא נסתפקו כאן לענין ביטוי, דפשיט"ל שחייב מלקות כיון שמזיד בלאו. ורק בשבועת הפקדון שנתחדש קרבן במזיד נסתפקו שמה מועיל הקרבן לפוטרו ממלקות (ולא ירדתי לסברת החזו"א שהוכיח מכאן).

'או דילמא הא והא עבדינא' – שאין שייך לפטור את הקרבן מפני המלקות, משום 'כדי רשעתו' – רשעה אחת מחייבו ולא שתים – כיון שהקרבן הוא לגבוה, אין זה בכלל 'שתי רשעיות' (עפ"י ריטב"א [ומ"מ מבואר בריטב"א להלן שסברא היא שאין ללמוד חיוב קרבן בדבר שיש בו מלקות מדבר שאין בו מלקות, דתרתו לא עבדינן]).

בספר מחנה לוי הקשה הלא יש כאן גם חיוב חומש שהוא ממון, ומדוע עונש המלקות לא יפטור אותו, וממילא ייפטור גם מהאשם שכשאינן חומש אין אשם (כמבואר בכסף משנה ספ"ז משבועות). והאריך לבאר (שלא כדברי כמה ראשונים) שאכן יש דין 'קם ליה בדרבה מינה' אף לגבי קרבן, אלא כאן אין שני החיובים